

Modernitatea imposibilă a fascismului **[The impossible modernity of fascism]**

Silvio SUPPA

Abstract: *The essay starts from the Italian liberal-monarchical tradition and its lack of democracy (the House of Savoy ruled, also known as the House of Savoy): during that period only the members belonging to the richest classes voted, while women were excluded. In this type of monarchy, social struggles developed in Italy after political unity (1861), and continued until 1919-1920, with the workers' occupation of factories. From here began the bourgeois reaction, with the violence of Mussolini's squadrons, who thus obtained the government in 1922 and established fascism, a dictatorial and totalitarian regime, born in violence and enemy of democracy. Violence has become the normal means of threatening opponents with imprisonment, murder, and the police state. Anti-Jewish laws were later adopted, in the style of those promoted by Hitler. A system of this kind cannot be called modern, since without democracy modernity is impossible, even if the most advanced technology is introduced into public life, or propaganda with radio, cinema and sports. The construction of a fascist culture was also part of the scheme of totalitarianism, as it prohibited criticism of the dictatorship and moral and intellectual dialectics. Therefore, fascism, or any totalitarian state, was not and cannot be considered a modern form of state.*

Keywords: *Fascism, totalitarianism, modernity, criticism, democracy.*

Scurte note despre contradicția dintre liberalism și democrație în Italia prefascistă.

Ingeniozitatea actuală a dreptei în Europa central-vestică (în special în Spania, Italia, Franța și, parțial, în Ungaria), mascată în conceptul de suveranitate națională împotriva politicilor Uniunii Europene și a întregului plan de integrare, ne determină să reflectăm la pagina dureroasă a fascismului italian - primul de pe bătrânul continent - fără a uita Germania, Spania însăși și Portugalia, care a trăit mulți ani într-un sistem politico-militar de tip nazist-fascist, liberticid și însetat de sânge.

Privind în special cazul italian, este necesar să revenim la acea literatură politică care, încă din anii '70 ai secolului trecut, a vorbit despre o modernitate - într-adevăr foarte riscantă și niciodată riguros verificată - a regimului Mussolini, expresie chiar a unui impuls înainte a întregii națiuni, sau a unei faze istorice noi și avansate din punct de vedere socio-economic, față de anii imediat următori Primului Război Mondial.

Astăzi este indicat să revenim într-un mod mai prudent și mai critic la această teză, adoptată și în Italia de specialiștii tradiției liberale, care în trecut, în timp ce vedeau în fascism o paranteză negativă și pierderea completă a libertăților fundamentale și a drepturilor politice, au identificat totuși trăsături moderne care au avut un important sprijin popular, înzestrate cu o forță ideală de atracție, persuasiune care a pătruns în societatea civilă și, mai ales, în cadrul clasele burgheze urbane. Mai gravă a fost soarta claselor rurale fără pământ, subordonate economiei și politicii orașelor, care au fost influențate de structura capilară a organizațiilor fasciste, într-un context capitalist care începea să se confrunte cu actualizarea serviciilor sociale, a mașinilor din fabrici și a noilor mijloace de comunicare precum radioul, presa, cinematograful, divertismentul, până la sporturi de masă.

Dar aceste forme de modernizare care aveau în mod evident un caracter de „fațadă” au fost doar masca esenței politice a unei puteri ce era departe de nevoile reale ale țării, consolidată între anii '20 și '30 ai secolului trecut, care s-a prăbușit la începutul anilor '40, în urma înfrângerii militare din cel de-Al Doilea Război Mondial.

Pentru a înțelege în profunzime grava criză internă și perioada tulbure în care s-a născut fascismul, este necesar să ne întoarcem la caracteristicile neomogene ale istoriei naționale din perioada anterioară, deschisă de tradiția liberală, care în 1861 realizase unitatea politică a țării, ce s-a confruntat cu un declin pronunțat, începând cu ultimii treizeci de ani ai secolului al XIX-lea, și s-a dovedit a fi din ce în ce mai puțin capabil să înțeleagă contradicția de bază a propriului său drum istoric. Este un fenomen caracterizat printr-o epuizare lentă, dar continuă, a funcției călăuzitoare a culturii liberale a Risorgimento-ului național (hegemonia „moderaților” de care vorbește Gramsci), născută într-un context predominant torino/piemontez, care nu a mai fost capabilă să aducă armonia, cel puțin relativ, între libertățile crescute după modelul individualismului englez, și răspândirea gândirii socialiste, inspirată de o credință fără precedent în egalitate și progres.

Mai mult, în timp ce liberalismul în stil torinez începuse să-și arate limitele, au apărut primele fermente ale unei societăți mai complexe, datorită muncii mecanizate, ceea ce produs un nou tip de cetățeni, ca expresie a societății de masă, influențată din ce în ce mai mult de sugestiile științei și de critica politică adusă capitalismului. Dar cel mai greu nod de dezlegat, între secolele al XIX-lea și al XX-lea, a fost democrația, niciodată contemplată în statutul său de fascism, care la rândul său nu s-a născut cu o viziune intelectuală asupra lumii, ci mai degrabă a demonstrat nevoi vulgare materialiste, tipice atât unei micro-burghezii cât și a unor subgrupuri provenite din rândul proletariatului care erau pregătite pentru orice aventură antiliberală și militară.

Mai mult, principiul democrației nu jucase un rol ideal nici în construcția unității Italiei de către o elită burgheză, nici a unui regim democratic. În primul rând, în climatul politic caracterizat de accente naționaliste care puneau accentul pe patria reunită, s-a dezvoltat o retorică destinată să crească dezordonat încă din primii ani ai Regatului Italiei și până la Marele Război. În al doilea rând, cum putem vorbi de o unitate națională internă atâta timp cât rămăsese străvechiul obicei al regilor de a vorbi între ei în franceză, care a devenit o „normă” după ce a fost acceptată și promovată de o mare parte a clasei politice piemonteze și de familiile nobiliare care se învârteau în jurul familiei Savoia¹. În aceste condiții de aproape străinătate a regalității și a păturilor sociale superioare față de viața națională, chiar și înțelegerea limbii piemontezului de către burghezia mijlocie și poporul din spațiul meridional era un efort dificil, dacă nu imposibil. În al doilea rând, răspândirea idealurilor socialismului, cu primele asociații de muncitori deja solide între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a fost percepută de oficiali și de ofițerii armatei, care reușise să se italianizeze, ca un pericol iminent.

Primele conflicte importante s-au concretizat în episoade teribile, precum atunci când regele Umberto I a hotărât să folosească artileria pentru a înăbuși revoltele populare milaneze (1898), iar generalul său Bava Beccaris împușca – în mijlocul orașului – manifestații care

---

¹ Despre acest aspect la vieții publice din Italia condusă de Savoia o sursă importantă o reprezintă lucrarea lui P. Corner, *La dittatura fascista. Consenso e controllo durante il Ventennio*, Carocci, Roma, 2017.

cereau pâine și salariu; optzeci și trei de morți au rămas pe trotuar; de orice altceva putem vorbi dar nu de simțul democrației !

Mai mult, ofițerii monarhiei de Savoia, civili și militari, care au început să impună ordinea în Sud, au reușit să convingă partea superioară a burgheziei urbane - profesioniști și proprietari – de utilitatea creării unui stat italian, dar au folosit forța, împotriva oamenilor de rând, a locuitorilor din mediul rural, al clasei muncitoare care era în curs de dezvoltare la Napoli, fosta capitală a regatului Bourbon, dar care era încă recunoscută precum capitala europeană a culturii.

Pe scurt, dacă vrem să privim în retrospectivă istorică relația dintre dezvoltare și democrație, pare foarte greu să găsim în anii premergători unității țării și, cu atât mai mult în cei imediat următori, o profunzime democratică autentică, sau măcar o sensibilitate activă în fața diferenței evidente între Nordul și Sudul Italiei, începând cu dependența arhaică dintre țărani și proprietarii de pământ.

Chiar și în cadrul țesăturii urbane, decalajul economic și social dintre zilieri și noii salariați, pe de o parte, și așa-numitele profesii liberale, pe de altă parte, a fost foarte mare, în timp ce gradul de subordonare ideală și socială a cetățeniei era de nedepășit. Cel mult, grație și presiunii provenită din partea unei părți a burgheziei, care era mai atentă la importanța consensului, au existat câteva anchete guvernamentale care au scos la iveală pentru prima dată fracturile sociale, lipsa muncii, exploatarea minorilor, analfabetismul și absența absolută a politicilor de asigurări sociale și a serviciilor de sănătate, altele decât spitalele întemeiate de familii străvechi, cu „operele lor evlavioase”.

În acest climat, atât de îndepărtat de tradiția democrației consolidate, în condițiile unei lipse de reprezentări reale, datorită sistemului de vot cenșitar în care bogăția și cultura impunea selecția - femeile erau în orice caz excluse - Italia a trecut din secolul al XIX-lea în secolul al XX-lea. O reprezentare democratică reală s-a realizat doar după în 1948, odată cu adoptarea votului universal, fără limite impuse genului. Dar la începutul anilor 1900, Italia era o țară foarte înapoiată, cu o Constituție emisă de suveran, ca lege supremă, și cu o structură instituțională incapabilă să asigure un adevărat sistem reprezentativ de guvernare.

De la luptele din prima perioadă postbelică până la escadroanele înarmate ale mișcării fasciste.

În scenariul menționat anterior, Primul Război Mondial, cu organizarea, alimentarea industriei de armament și transport de trupe, cu arme grele și logistica necesară, constituie prima experiență de organizare globală a unor mari secțiuni ale populației, care au fost militarizate și menținute la un nivel de luptă prin intermediul idealurilor de tip iredentist și de grandoare. Trupele erau alcătuite în majoritate covârșitoare de oameni foarte tineri, conduși de ofițeri loiali regelui, aristocrați din naștere și gata să decimeze soldații chiar și în prezența inamicului, ca să nu mai vorbim de aplicarea unor pedepsele corporale minore.

Mai mult, în fazele de atac, în afara tranșeelor, numărul morților și răniților grav nu avea nicio importanță, și cu atât mai puțin important era moralul băieților expuși riscurilor bătăliei. Chiar dacă războiul s-a încheiat cu victoria Italiei împotriva Austriei, conflictul a avut un efect catastrofal, prin dispariția unei întregi generații de tineri și pentru destrămarea sistemului de producție, sacrificat industriei auto și de război. După război, Italia a trebuit să

fie restabilită social și economic, dar a existat o lipsă de resurse pentru a face acest lucru rapid.

În anii reconstrucției, lipsa democrației a cântărit foarte mult în cadrul regimului politic intern, iar activismul socialiștilor a condus la realizarea unor ciocniri politice din ce în ce mai generalizate, din ce în ce mai răspândite și directe, o ciocnire între clase, așa cum a fost imediat percepută în presă și de conștiințele mai dezvoltate. Până la urmă, impulsul ideal al revoluției ruse din 1917, în timp ce trupele italiene erau încă pe front, s-a deschis într-o mare parte a Europei de Vest, din Germania, până în Franța, Italia, etc. A fost perioada pe care socialiștii și comuniștii o defineau drept „actualitatea revoluției” în Occident.

Această judecată asupra iminenței apariției unui sovietism italian s-a dovedit curând a fi greșită din punct de vedere istoric și complet tragică, după eșecul ocupării fabricilor, în 1919-1920². În scurt timp însă, s-a dovedit a fi o cauză puternică a acelei „mari frici” care a lovit întregul capitalism european și a dat naștere unei represiuni dure, un prim semn al deschiderii unei întorsături autoritare și violente în toată viața publică italiană.

Din 1921, de fapt, a început răspunsul dur al bogatei burghezii italiene, iar în foarte scurt timp Mussolini, a trecut din rândurile socialismului italian în cele ale intervenționistilor în război din 1914. După Pacea de la Versailles a devenit liderul unei mișcări mic-burgheze, cu vocație antiproletară și reacționară. Exaltat de scrierile despre violențe a lui Sorel și de cele despre voința de putere a lui Nietzsche, viitorul Duce a purtat o uniformă centrată pe cămașa neagră, și a început imediat să atace prin metode paramilitare întreaga organizație socialistă și sindicală italiană, ajungând aproape ca să-l forțeze pe rege să-i dea guvernarea și controlul întregii națiuni.

Încă de la primele adunări ale cămășilor negre pe străzile principalelor orașe s-a înțeles clar natura violentă a organizațiilor fasciste, care acționau într-un stil metodic, animate de o dezaprobare larg răspândită a mentalității burghezo-birocratice și a formalismelor vieții parlamentare, cu regulile sale de mediere politică și de echilibrarea laborioasă între tendințele forțelor politice³.

În această scurtă perioadă - în 1922 Mussolini a obținut însărcinarea de a forma guvernul din partea suveranului Vittorio Emanuele al III-lea – grupuri de veterani de război, obișnuiți să folosească forța, adunați în jurul unor lideri și agitatori pricepuți, capabili și ei de inițiative în procurarea de arme și finanțare, împreună cu grupuri pestrice de oameni, populiști și lipsiți de cultură au preluat controlul în țară. Este clar că fără o finanțare adecvată ar fi fost imposibil să muți zeci, și apoi sute de activiști dintr-un oraș în altul, bărbați înarmați cu pumnale și revolvere, bâte și unelte agricole, cu ajutorul mijloacelor de transport private.

---

² Despre luptele politice în bienala 1919-1920 în Italia, un text considerat deja clasic, valabil și astăzi este cel al lui P. Spriano, *L'occupazione delle fabbriche. Settembre 1920*, Einaudi, Torino, 1972.

³ Istoricul De Felice, în eseuul său, *Breve storia del fascismo*/Scurtă istorie a fascismului, Mondadori, Milano, 2016, tinde să-l diferențieze pe „primul Mussolini” de activitatea sa ulterioară, ilustrând o anumită jenă a viitorului Duce la începutul carierei politice în fața celebrelor „12 puncte” ale președintelui american Wilson, pilonul de bază pentru încheierea diplomatică a Primului Război Mondial. Se vede însă, tocmai prin recitirea ulterioară ascensiunii la putere a lui Mussolini, o unitate autentică între gândire și acțiune din perioada tinereții până la cea a deplinei maturități, bazată pe violența care pleacă de la o nevoie de anti-formalism ce a culminat cu cea metodică ca instrument „normal” pentru a scăpa de oponenti, liberali și socialiști (și mai târziu catolici). În acest sens, trebuie respinsă teza unui Mussolini agresiv datorită „tinereții” sale politice, față de fazele ulterioare, în care, în realitate, violența nu a fost niciodată abandonată.

Aceste mulțimi pestrițe trebuiau plătite, hrănite, transportate. În rândul lor se regăseau atât idealști cât și infractori de rând dispuși să facă orice pentru a se reabilita social, și poate să ocupe funcții de comandă sau, în orice caz, să se regăsească în centrele de putere locale.

Fascismul s-a născut în și cu violența organizată, iar acțiunile sale perfide și fără niciun respect față de celălalt, care putea să fie un adversar politic, sau pur și simplu un nealiniat, aveau aroma unei acțiuni de poliție preventivă, sau mai degrabă a unui război civil preventiv⁴, condus împotriva tuturor simbolurilor și locurilor care reprezentau stânga, prin asta incluzându-se sediul instituțional al asociațiilor, partidelor, ziarelor, caselor de odihnă, cluburilor, Camerelor de muncă ale cooperativelor, etc.

Pe o țesătură socială și politică de structură monarhică, deja aproape lipsită de elemente de democrație participativă și libertatea inițiativelor autonome a muncitorilor, fascismul, încă înainte de cucerirea conducerii statului, folosea în orice caz o metodă reală și adecvată de „convincere”, care în prima fază viza reducerea la tăcere a lumii muncitorești și țărănești, iar apoi anularea completă a legitimității însăși a unei componente socialiste promotoare a conflictelor politice care aveau loc peste tot în lume.

Mussolini a fost liderul incontestabil al acestei opțiuni pentru promovarea unei mișcări ilegale; el însuși se prezenta sub forma unui comandant general, flancat de viitorii săi ierarhi, etalând nașterea unei formațiuni politice înarmată cu toate mijloacele pentru a face rău, pentru a „pedepsi” conștiința liberală și de stânga care în schimb, au contat pe echidistanța suveranului și pe rigoarea organelor de poliție. Ca formă de acțiune teroarea era forma *soft* iar asasinatul era cea *hard*.

Mișcarea muncitorească, hotărât minoritară, cu toate că era înzestrată cu o cultură politică proprie, dar mai mult din punct de vedere al elementelor ideologice decât al instrumentelor de a se opune acestui val de violențe, a fost copleșită în scurt timp, atât datorită unei lipse de viziune asupra luptei de clasă, cât a unei slabe experiențe în domeniul dialogului și alianțelor cu posibila aliați. Între scindarea comuniștilor și naivitatea socialiștilor, legată de maximalismul neproductiv sau de imposibilitatea promovării reformismului, lipsa de înțelegere între diferitele părți ale stângii italiene a căpătat semnificația unei adevărate tragedii istorice, pe fondul unei împetuozități a fasciștilor care acționau în mod unit. Iar aceste lupte se realizau în fața unei societăți care nu a fost capabilă să înțeleagă că în țară se pun bazele unei catastrofe totalitare, iar o înfrângere a democrației - pentru toată lumea, inclusiv pentru burghezie – implica o schimbare de lungă durată în rău.

Poliția s-a prefăcut că nu vede nici măcar cele mai banale semne ale acestei demolări a statului de drept, iar magistrații nu au intenționat să ia măsuri pentru contracararea politicii fasciste, apropiată de crimă, care devenise premisa unei degradări rapide a tuturor domeniilor de activitate publică, sau un monolog al semnificației dominației fasciste (aclamat de unii ca

---

⁴ În textul său citat, Corner vorbește în mod explicit despre „războiul civil” (p. 63) precizând că ascensiunea lui Mussolini la putere nu a constat în ciocniri marginale și ocazionale, ci într-o strategie militară autentică. Practic, după cum se poate deduce și din lucrările scrise de Giulia Albanese, adversarul politic a fost imediat asimilat cu inamicul (G. Albanese, *La marcia su Roma*, Laterza, Roma-Bari, 2006). În cele din urmă, conceptul de inamic de naționalitate italiană anticipează aici ideea de dușman intern, care va fi clarificată ulterior în a doua jumătate a secolului XX, dar care în practica unei confruntări fără excepție, se află deja în pregătirea fascistă a marșului asupra capitalei. Dar nimeni, nici regele, nici adversarii democrației, nu au reușit la timp să înțeleagă această logică a excluderii și a delegitimizării, care era tipică primei faze a fascismului, cea a violenței organizate și vizibile, pentru a pune în aplicare soluții de descurajare importante.

factor de ordine). Nici măcar dovezile numărului mare de victime ale cămășilor negre – estimate la zeci și zeci de mii – nu au fost suficiente pentru a muta justiția împotriva unui sistem organizat cu scopul suprimării oamenilor, prin intermediul asasinatelor și a violențelor.

Intellectualul torinez Piero Gobetti a fost printre primii care au căzut victimă terorii fasciste, urmat fiind de Giovanni Amendola, membru al Camerei Deputaților, în 1923, care a fost asasinat într-o ambuscadă a fasciștilor fiind vinovat pentru că s-a opus de la tribuna parlamentului distrugerii legalității și anulării democrației. Exemplele de violență ar putea umple liste întregi și au fost consultate de diverși specialiști, în cea mai mare parte fiind încă depozitate în arhivele poliției. Dar punctul fundamental este că, chiar înainte de Marșul asupra Romei și de încredințarea guvernului lui Mussolini de către regele Italiei Vittorio Emanuele al III-lea, formarea cămășilor negre și inițiativa lor criminală, demonstra că în suflet, fascismul, nu arăta nici un element de modernitate și toleranță. În concepția lor, adversarul politic era un simplu obstacol, un impediment care trebuia anulat. Inamicul, așadar, nu era doar clasa muncitoare și aliații ei intelectuali, ci și întreaga tradiție socialistă, burghezia liberală însăși și orice formațiune care manifestase chiar și cea mai mică opoziție față de ideologia fascistă și de metoda ei de se afirma.

Această operațiune de preluare a capitalei a fost alimentată de o bază socială formată din oameni care disprețuiau viața, la care s-au adăugat vechi figuri de nemulțumiți, din care făceau parte mici proprietari și muncitori eșuați care își petreceau timpul în zonele rău famate ale orașelor, bețivi, extremiști antiliberali, provocatori sau oameni fără un loc de muncă plătiți pentru a accelera criza statului liberal și pentru a preveni grefarea în această criză a unui impuls revoluționar de tip socialist. Escadroanele au reamintit mai degrabă ideea dezordinei sociale și ilegalitatea fiecărei garanții, idee adoptată apoi cu motivații false chiar și de către instanțele de judecată, întotdeauna prea generoase în momentul judecării și acordării unor condamnărilor foarte blânde, pentru a fi aplicată împotriva fasciștilor⁵.

Privind această situație din Italia, înțelegem de ce o structură socială imperfectă, închistată, se îndrepta spre intoleranță, spre negarea pluralismului politic și pierderea caracteristicilor generale ale societății moderne. Mai mult, la sfârșitul primelor două decenii ai secolului trecut, Italia era o țară înapoiată din punct de vedere economic, cu o rată ridicată a analfabetismului în mediul rural și în Sud, și cu o rată de ocupare a forței de muncă foarte scăzută. Pe scurt, Italia era încă o țară în curs de organizare, de consolidare, în care se încercase în perioada guvernărilor liberale conduse de Giolitti, crearea unui stat al bunăstării generale, dar care a fost destinat eșecului, tot din cauza lipsei unei culturi reformiste atât în cadrul proletariatului, cât și al vechilor liberali.

---

⁵ Tema presupusei revoluții fasciste, devine un pretext și este dictată de o retorică agresivă a schimbării. Este amintită în eseu lui Emilio Gentile, *Fascismo. Storia e interpretazione* /Fascismul. Istorie și interpretare, Laterza, Bari-Roma, 2002, în mod prudent, chiar dacă se respinge categoric un termen exagerat de violență irațională a fascismului. Mussolini, camuflat la început ca socialist, nu a fost decât promotorul unei operațiuni politice care urmărea cel mult înlocuirea vechei burghezii italiene a Renașterii târzii, cu o clasă proprietară răzbunătoare, în comparație cu adevărații socialiști, care erau reprezentați în parlament și aveau o doctrină clară. Bastonul sau pistolul fascist i-a lovit mai întâi pe cei mai rafinați gânditori despre libertate, în timp ce pretinsa acțiune revoluționară a fascismului corespundea doar dorinței de a anula din societatea italiană medierea culturală, profunzimea ideilor și modernitatea dialectică cu care se confrunța Italia. Emilio Gentile însuși amintește (*op. cit.*, p. 94) că sociologul american Talcott Parsons clasificase fascismul drept o mișcare a radicalismului de dreapta, agravată de fanatismul tipic „oamenilor de rând” (T. Parsons, *Sistema politico e struttura sociale*/Sistemul politic și structura socială, Giuffrè, Milano, 1975).

Într-o condiție de înapoiere istorică și fără mari resurse economice, care oricum fuseseră absorbite literalmente de război, conflictul de clasă a trebuit neapărat să ia o întorsătură drastică, iar cea mai înapoiată burghezie - moșierii din nord și sud și industriașii conservatori - a preferat să creeze cămășile negre, ca masă înarmată de represiune și luptă antimuncitorească și antidemocratică. Chiar și coborârea tardivă în politică a catolicilor și nașterea și mai întârziată a Partidului Popular, prima matrice a democrației creștine, care a avut loc în 1919, a venit într-o etapă în care lupta pentru democrație era deja serios compromisă, sfâșiata de luptele dintre o puternică mișcare proletară și fasciști.

În acest context, nu a fost posibilă deschiderea niciunui canal de mediere cu o monarhie ezitantă și mioapă sau mai rău, cu partea mai puțin violentă a mișcării fasciste, sau cu burghezia liberală și democratică, total lichefiată. Forța în ascensiune și învingătoare aflată în centrul acestui scenariu a fost Mussolini, în timp ce regele ajungea încet-încet din ce în ce mai mult în umbră sau în poziții pasive, cu exercitarea lentă a rolului de șef al statului. De la narațiunea retorică risorgimentale, la istoria luptei de clasă și ciocnirea frontală dintre vechile idealuri ale unei Italiei unite și metodele de asalt ale micro-burgheziei legate de pământ și comerț - brațul armat al unei burghezie mai deșteaptă în spate - pasul fusese desăvârșit, iar echilibrul de forțe a înclinat în întregime în favoarea escadroanelor cămășilor negre, care erau practic netulburate în marșul lor de cucerire fascistă a puterii și a statului. Marșul asupra Romei datează din 1922, așa cum am menționat mai devreme, dar așa-numitele acumulări de luptă se formaseră deja în anul precedent, când se forjează sufletul unui partid ce s-a născut înarmat și care a făcut din campania sa un moment de șoc.

Cu denumirea de fascii de luptă, care apar încă din 1919, se impune ideea loviturii de stat printr-o imagine, care chiar dacă nu este de război, această stare începe cu noiembrie 1922, când regele, după ce a demobilizat forțele de ordine de pe străzi și din drumul spre capitală, impunând staționarea armatei în garnizoane, i-a dat lui Mussolini sarcina de a forma un nou guvern, un guvern fascist. Acțiunile cămășilor negre, lozincile bombastice și promovarea unor simboluri ale violenței s-au dezlănțuit fără opreliști. Putem vorbi cu siguranță de o misiune obținută prin constrângere, care a lăsat deoparte ofițerii militari loiali, și a lăsat loc impunerii unei vieți naționale fasciste. Nimic nu ne îngăduie astăzi să vorbim, în acest pasaj istoric, de un prevestitor al unei suferințe grave, de o înlocuire firească a claselor conducătoare; nici anii următori nu au schimbat natura comenzii politice puse în practică de fascism.

Chiar înainte de așa-numitele legi „fasciste” promovate în cei doi ani fatidici 1925-1926, în care s-au adoptat măsuri liberticide și prevederi guvernamentale care încurajau terorismul moral și administrativ, criminalitatea politică l-a lovit în 1924 pe liderul socialist și deputatul Giacomo Matteotti, care după un discurs susținut în Camera Deputaților, cu o denunțare fermă și curajoasă a încălcărilor fasciste, a fost răpit de agenți ai poliției secrete și ucis în aceeași zi, chiar în afara Romei. Trupul său neînsuflețit a fost descoperit câteva zile mai târziu, dar procesul nu a dus la nici o condamnare semnificativă, iar Matteotti a rămas pentru totdeauna martirul democrației și vocea cea mai hotărâtă a opoziției față de dictatură din țară.

A urmat pentru regim o perioadă de mare dificultate – așa-numita „criză Matteotti” – din care, însă, tot cu instrumente de terorism politic și legislație polițienească, Mussolini a reușit să-și reia modul de reprimare a tuturor tipurilor de critici, individuale sau organizate și a

aruncat aproape toată stânga italiană în închisoare. În 1926 până și Gramsci, secretarul Partidului Comunist din Italia, așa cum era numit atunci, a ajuns în celula lui și a rămas acolo până cu câteva zile înainte de a muri, distrus fizic dar cu mintea liberă.

Fără a intra în mai multe detalii, foarte numeroase și inutile pentru a reconstrui un drum deja conturat, în regimul totalitar a fi în opoziție a devenit o infracțiune judecată de instanțe speciale; după ce a depășit criza de după asasinarea lui Matteotti, fascismul a început să-și facă din ce în ce mai aproape și mai vizibilă stăpânirea absolută a statului, ca o laudă ostentativă, și din acest moment a început legitimarea politică rapidă și generală din partea italienilor.

Trebuie spus că în lansarea legilor liberticide, Mussolini s-a folosit de munca unor juriști de prestigiu, care nu au făcut decât să traducă într-o încălcare legală față de Stat a statutului de disident, oponent al regimului și alte comportamente diferite de modelul fascistului oficial. În esență, opoziția față de partidul lui Mussolini a devenit automat o crimă împotriva statului, care a devenit lege prin modificarea acesteia. De exemplu, un număr mare de homosexuali au fost trimiși la domiciliu forțat, în insule îndepărtate sau în teritorii slab locuite.

Aceste măsuri de înrădăcinare a regimului, sunt o mărturie de neșters a caracterului său înapoiat, de cazarmă, atât în negarea drepturilor normale ale italienilor care nu pot fi reduse la logica fascismului, cât și în intensificarea spionajului civil, realizat prin controlul secret al scrisorilor personale, sau cu privirea indiscretă a șefilor de edificii, care știau totul despre toată lumea. Fascismul, mai ales după ce a obținut conducerea guvernului, a urmărit în primul rând să-și întărească puterea și să se păstreze în timp, apelând și la instrumente ideologice sau propagandistice, începând cu pretinsa reconstrucție a unei istorii neîntrerupte din Roma antică și măreția Imperiul Roman, până simbolismul ridicol al regimului.

Detășarea suveranului a legitimat acest mecanism de control și condiționare a conștiințelor, care a transformat țara într-un stat polițienesc, în care exercitarea chiar și a unei critici slabe însemna să-l jignească pe lider, pe Duce,⁶ așa cum a vrut să se definească Mussolini, mai ales după votul plebiscitar din 1929, în care s-a organizat un scrutin în care buletinele de vot au fost în așa fel concepute încât să dezvăluie voința alegătorului.

După această moment, a început o a doua fază a fascismului, care nu și-a abandonat niciodată metodele violente și polițiste, ci a afișat o imagine triumfală, care presupunea consens popular ce nu a existat, sau cel mult a fost rezultatul unor construcții scenografice, ca într-un spectacol înșelător permanent. În esență, era vorba de a oferi lumii impresia unui regim care era aprobat de mase, destinat să mențină împreună suportul acordat liderului, afișând o impresie a unei situații stabilități, care nu a existat niciodată în istoria țării. În această construcție artificială s-a permis să se creadă adevărată o situație exact contrară caracteristicilor modernității.

Practic, fascismul reconstitua figura liderului carismatic, contemplat de Weber dar ca un arhetip al unei funcții de comandă aproape religioasă, lipsită de raționalitate și antitetică cu dimensiunea conflictuală și modernă a politicii. Mai mult, concepția fideistă a Ducelui, ca și cum ar fi un Dumnezeu, nu a contemplat nici o importanță pentru figura celuilalt, sau a celor

---

⁶ O analiză punctuală a rolului de lider suprem și de intelectual al regimului, pe care Mussolini și-a asumat-o cu plăcere este studiul lui Laura Mitarotondo, *Un «Preludio» a Machiavelli. Letture e interpretazioni fra Mussolini e Gramsci*, Giappichelli, Torino, 2016.

care aleg să rămână în afara logicii și motivațiilor fascismului, a scopurilor sale de control social mai întâi și integral ulterior.

Astfel, prin anularea fizică și metodică a oponentilor politici înainte de „Marșul asupra Romei”, și cu atât mai mult în 1924, cu asasinarea lui Matteotti și în 1926 cu întemnițarea lui Gramsci și a votului pilotat din 1929, fascismul s-a cristalizat în metoda violentă și în negația ideală și materială a adversarului politic, reprezentat ca un nebun sau ca un dușman în acțiune, periculos pentru fascism și pentru stat.

Aici tot spațiul politicii a fost ocupat exclusiv de fascism și simbolismul acestuia, în care regăsim cămășile negre, pumnale, fetișuri teatrale ale Romei antice și funcția supremă de Duce, recitat adesea în latină (Dux) pentru a-i spori solemnitatea și pentru a sublinia pentru toată populația încrederea maselor în omul care trebuie să le conducă în istorie. Pentru început, Ducele apărea înconjurat de susținătorii săi, era apoi laudat și investit cu acea suveranitate pe care i-a dat-o întregul popor de parcă ar fi fost un om al Providenței. Ducele este, așadar, atât metafizica, cât și duritatea materială a unei puteri devenite, puterea unei părți, și care nu mai posedă niciun caracter universal, nici o trăsătură a statului modern sau responsabilitate față de viața tuturor. Este triumful anti-modernității, al pierderii identității cetățenilor, al vânzării către un tată-tiran, al subiectivității individuale, o valoare pe care Mill o indicase drept pivotul momentului de cotitură dintre secolul al XIX-lea romantic și descoperirea libertății productive, capabilă să deschidă calea dezvoltării materiale și morale. Cu toate acestea, au existat și sunt încă cei care insistă să indice o teorie a modernității în fascism, pe o linie care ar trebui examinată.

Utilizarea propagandistică a comunicării și utilizarea tehnologiei în funcție de societatea închisă care acceptă.

Există o latură tehnologică a fascismului, cu siguranță inovatoare în ceea ce privește moștenirea științifică de la sfârșitul secolului al XIX-lea, fie doar pentru că transformările în domeniul muncii și intervenția marilor capitaluri în procesul de producție nu și-au exprimat întreaga forță de transformare, în ultimele două sau trei decenii ai secolului al XIX-lea. În acest context istoric, capitalismul european, odată cu extinderea producției industriale și primele faze de utilizare a mașinilor în industrie, a început să fie un multiplicator al economiei și al muncii în comerț în toată Europa de Vest.

Fascismul nu a condus acest proces, care a depășit Marele Război și a alimentat creșterea mișcării muncitorești și a unui grup remarcabil de gânditori ai unui marxism teoretic avangardist. Fascismul a intrat în luptă mult mai târziu, recurgând la violență, în timp ce transformări grandioase traversează în diagonală Oceanul Atlantic, din America de Nord către bătrânul continent, și au căpătat valoarea unui punct de cotitură epocal, în care evoluția tehnologiei, împreună cu cea fordistă, organizarea muncii, trasează profilul statelor secolului al XX-lea și al metodelor de producție, unde regăsim intervenția rapidă a noilor mijloace de producție și descoperirile științifice aplicate fabricilor (gândiți-vă mai ales la industriile siderurgice și maritime care au abandonat lemnul ca material de construcție).

Dar fascismul a acționat cu un alt scenariu, ținând cont și de botezul focului pe care îl avusese industria europeană în timpul Marelui Război, adevărat noroc pentru întreprinzătorii cei mai lipsiți de scrupule, gata să se îmbogățească cu risipa de armament și cu folosirea foarte largă a automatului, a armelor „însetate” de muniție. Mussolini și ierarhii săi, odată ce

au obținut guvernarea și cel puțin până la sfârșitul anilor '30, au programe bine definite, toate îndreptate spre avantajul lor, vizând în liniște armele care să le permită lărgirea consensului cu instrumente fără precedent, capabile să influențeze oamenii.

O utilizare considerabilă a noilor resurse a fost îndreptată în primul rând către radio, creându-se birouri de difuzare în aproape fiecare capitală de provincie. Împreună, cu cinematografia și forța lor de pervertire a conștiințelor au devenit importante, folosind imagini în mișcare, coordonate cu „vorbitul”, pentru a face vii mișcările Duceului, punând accent pe cuvintele sale în timpul mitingurilor organizate conform scenariilor teatrale. Astfel a fost posibil ca Ducele să vorbească pentru toată lumea, de pe balconul din Piazza Venezia din Roma, încadrat de regizori pricepuți, astfel încât să apară ca un uriaș în destinele patriei - ca să citez limbajul ostentativ al Mussolini – sau care a organiza trupele înainte de a trece la cucerirea unei bucăți de Africa, pentru a-și celebra Imperiul, cel mai înalt grad al puterii „eterne” a regimului.

Mai mult, radioul, un mijloc neîntrecut în comunicarea imediată, a fost adus chiar în interiorul școlilor și birourilor publice, putea a se urmări simultan, ca într-o imensă arenă militară, discursurile, cuvintele bombastice ale ierarhilor și ale lui Mussolini, paradele militare. Filmele documentare, o nouă antologie de sunete și imagini ale progresului italian, adevărate și mai presus de toate false, au contribuit la crearea unui climat de revelație divină a Duceului, care a pătruns acum adânc în viața familiilor, în paginile ziarelor, în raționamentul oamenilor străzi, în cercurile civile și militare.

Pe scurt, dictatorul, omul totalitarismului, spera să fie și el iubit. Așa s-a născut dimensiunea adesea exagerată, cu măiestrie, a figurii de comandă capabilă să facă Italia mai puternică și mai apărută, în interior, cu un serviciu de control mai mult decât capilar și, în exterior, cu ideea de imperiu, o reflectare oarecum ridicolă a epocii romane și a unei forțe militare internaționale, care în ideologia populară în rândul poporului ar fi putut să învingă orice dușman; niciunul din acest aparat de imagini și manifestări triumfaliste nu a corespuns adevărului, așa cum s-a văzut mai târziu în tragicul Al Doilea Război Mondial.

Evident, reprezentarea pe care fascismul și-a dat-o despre sine nu numai că nu era adevărată, dacă ne gândim, cel puțin doar în Europa, la construcția metodică a unui adevărat imperiu economic în Anglia, bogat în relații solide și extinse la scară intercontinentală, care începuse în Europa secolului al XIX-lea. Nici ambițiile germane nu au fost mai mici, fiind concepute într-o direcție tragică a războiului și ocupației militare, până la izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial și înfrângerea inevitabilă a Germaniei naziste. Mussolini știa că nu poate deveni șeful unei puteri mondiale, dar între timp încerca să obțină maximum de câștig propagandistic posibil, chiar și la nivel personal, și influența maximă asupra formării unei conștiințe populare pierdute literalmente în spatele lumini de valori fictive, cu farmecul actorilor și actrițelor de cinema, care îi angrena pe tinerii ce erau îmbrăcați mereu în uniformă fascistă, sau pe poeții „îndrăzneți”, ajungându-se până la Duce care cosea grâul copt.

Apartine acestei epoci o nouă modă a numelor latine și crearea unei lumi strălucitoare și privilegiate, alcătuită din curtezane, curteni și speculatori în căutarea norocului, o curte mitică de o splendoare care în realitate nu avea niciun fundament. În centrul acestei permanente sărbători de auto-celebrare a fascismului, a rămas mitizarea liderului suprem, ca vehicul de neoprit al consimțământului și devotamentului, realizat însă pe un lanț de efecte optice deviate, ca într-o oglindă care deformează.

Manipularea opiniei publice - pe care mulți istorici au definit-o ca fiind crearea consensului pentru regim - a fost rezultatul unei duble manevre: pe de o parte era încă o teamă răspândită de puterea fascismului, de Ovră, poliția sa secretă, compusă din voluntari obscuri care, în esență, spionau, chiar și în viața privată a cetățenilor, sau făceau informări despre tot ce este util pentru a ține indivizii sub șantaj sau amenințări punitive. Pe de altă parte, pentru a găsi un loc de muncă, mai ales în birourile publice și în școli, trebuia să fii înscris în partidul fascist, tot la fel pentru a beneficia de servicii publice importante - sănătate în primul rând - sau să lucrezi în rețeaua de bănci, un loc de muncă foarte râvnit și bine plătit.

În acest fel, pe lângă poliție, a existat și rețeaua de cunoștințe și conivențe cu partidul pentru a permite fascismului să știe totul despre toată lumea, inclusiv despre obiceiurile sexuale ale indivizilor și tendințele religioase ale fiecăruia. Construirea consensului a devenit, totuși, o sabie cu două tăișuri, deoarece i-a forțat direct sau indirect pe cetățeni să trăiască în umbra lui Mussolini, din încredere sau frică, iar invers și onoarea conferită public liderului era un mijloc de a distinge absenții de prezent, susținătorii febrili de figuranții pasivi, atenți doar la comoditatea personală sau să nu fie identificați ca adversari.

Calitatea politică a acestui proces de cucerire a conștiințelor fascismului a urmărit să forțeze mințile cetățenilor și să-i afunde într-un sentiment de unicatate al dictaturii, de parcă nu ar putea exista un alt mod de a trăi și de a gândi. Consimțământul la Duce este și o graniță juridică, o barieră imaterială dincolo de care regimul nu a contemplat și nu a permis alte moduri de a exista, dar unde nici viața cetățeanului nu a îndrăznit să meargă înainte: în afara fascismului rămânea doar inexistența, negativitatea, pierderea consistenței istorice, de parcă disidența ar fi considerată un semn de anormalitate, de boală morală subtilă, sau aventură într-un spațiu plin de riscuri, de singurătate socială, de nedumerire într-un ținut lipsit de direcții.

Această scădere constantă a legitimității de a fi altul, de a fi neomologat și de a atesta un moment de autonomie individuală, a presupus și constrângerea la o viață anxioasă, la un gând ascuns, permanent clandestin, chiar dacă clandestinitatea cu siguranță nu a însemnat securitate, dat fiind că asasinii fasciști erau capabili să lovească peste tot, așa cum s-a întâmplat cu frații Rosselli, care fugiseră la Paris și au fost uciși acolo. În urma consimțământului masiv față de Duce, clandestinitatea se simțea și în tăcerea celui mai ascuns gând, în viața închisă în minte și ilizibilă de oricine. Viața minții a devenit astfel o primă formă de rezistență la ordinea opresivă a regimului.

Chiar și muzica de origine americană a fost interzisă, considerată a fi o otrăvă morală pentru un naționalism încăpățânat ca autosuficiență splendidă, despărțire mândră de orice popor și de orice cultură nesupusă perfect „stăpânirii” vieții forțate în canoanele fascismului, dedicată în același sens precum vocațiile religioase, al cuiva care a ales să-și dea existența divinului. Nu întâmplător, regimul a inventat termenul de autarhie, când relațiile sale internaționale au început să se uzeze, odată cu relațiile comerciale, reduse sau blocate de puterile europene care începeau să se îngrijoreze de legătura din ce în ce mai puternică dintre Italia fascistă și Germania lui Hitler.

Este așadar ușor de înțeles de ce fascismul a încercat să-și lărgească consensul și în sfera intelectuală, cu revistele sale menite să creeze un model mental și aproape filozofic al cetățeanului fascist, un etalon moral capabil să normalizeze identificarea fiecăruia în regim și în obiceiurile sale de mare valoare. Așa se explică activismul frenetic care i-a implicat și pe cei mai buni intelectuali ai vremii, începând cu filozoful Giovanni Gentile sau poetul Gabriele

D' Annunzio. A fost perioada în care multe reviste științifice, de la arhitectură la litere, de la știință la politică, au avut o activitate importantă, unde o generație de profesori și oameni de știință, dintre care mulți au părăsit apoi Italia din cauza legilor rasiale din 1938 împotriva evreilor, fiind expulzați din orice funcție publică, au publicat la început.

Această formă de consimțământ forțat a avut ca rezultat excluderea din viața activă a țării a celeilalte părți a culturii, aceea a unui spirit antifascist care, pentru a nu ajunge arestat, trebuia să solicite azil politic la alte state, din Franța până în Elveția și SUA. Și la urma urmei, povestea evreilor italieni a reprezentat cel mai numeros exemplu al celor care au fost dați „afără”, care nu era acceptați, tolerați, ajungând chiar să nu își mai poată trimite copiii la școală.

Evreul a fost, în acei ani de mare urmărire populară a fascismului, exemplul cel mai vizibil, dar nu singurul, unde cetățeni ai statului erau expulzați din viața publică, persecutați, ca aparținând unei „rase” străine, de neconceput să mai fie luat în considerare pentru cineva care a fost clasificat ca adversar sau inamic. Consensul atât de mult promovat și de asemenea tratat în cărți nu a fost așadar universal, deoarece prin natura lui consensul nu poate fi universalizat, dacă nu prin adoptarea unei constrângeri dure și fără excepții. Dar constrângerea ne readuce la o societate închisă, în care regulile sunt obligatorii; exact opusul societății moderne și elementele fundamentale ale modernității, cu împletirea ei între complexitate și diversificare, între pluralism și respect, între cultură și critică, între opinie și libertate, toate caracteristicile pe care fascismul nu le-a posedat niciodată.

Traducerea realizată de Sabin Drăgulin

Bibliografie:

ALBANESE, Giulia, *La marcia su Roma*, Laterza, Roma-Bari, 2006.

CORNER, P., *La dittatura fascista. Consenso e controllo durante il Ventennio*, Carocci, Roma, 2017.

De Felice, *Breve storia del fascismo*, Mondadori, Milano, 2016.

GENTILE, E., *Fascismo. Storia e interpretazione*, Laterza, Bari-Roma, 2002.

Mitarotondo, L., *Un «Preludio» a Machiavelli. Letture e interpretazioni fra Mussolini e Gramsci*, Giappichelli, Torino, 2016.

PARSONS, T., *Sistema politico e struttura sociale*, Giuffrè, Milano, 1975.

SPRIANO, P., *L'occupazione delle fabbriche. Settembre 1920*, Einaudi, Torino, 1972.